

Демократична освіта

Наукова збірка

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ

ТА ДЕМОКРАТИЧНА ОСВІТА

В УКРАЇНІ

Фісанов В. П. (Чернівці) МЕЖІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ (ВИПАДОК З УКРАЇНОЮ)	105
---	-----

Секція 2. Питання державотворення.

Бондарук С. О. (Луцьк) ДОСВІД ЗАХІДНИХ ДЕМОКРАТІЙ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ	115
Воропай Т. С. (Харків) НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ	125
Зан М. П. (Ужгород) РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ ТА ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)	135
Куц Ю. О. (Харків) НЕДЕМОКРАТИЧНІСТЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЮ СФЕРОЮ ЯК ОДНА З ПРИЧИН РОЗПАДУ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОГО РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ	150
Некоз М. Д. (Запоріжжя) МІЖЕТНІЧНІ ВІНОСИНИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ОЧИМА МЕШКАНЦІВ РЕГОНУ	157
Супруненко А. П. (Київ) ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: УКРАЇНА І СВІТОВИЙ ДОСВІД	168
Пахоменко С. П. (Маріуполь) ЕТНІЧНА САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	182
Юраш А. В. (Львів) РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ І ПОЛІТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЩО Є ПРИЧИНОЮ, А ЩО НАСЛІДКОМ?	189

Секція 3. Проблеми врядування.

Васильченко Д. Є. (Київ) ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ НА РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	201
Горлянський С. П. (Сімферополь) ІЕРАРХІЯ ЦІННОСТЕЙ В ПАРТІЙНИХ ПРОГРАМАХ ЯК ПОЛІТИЧНОМУ ОРНАМЕНТІ УКРАЇНИ	207
Дащаківська О. Ю. (Радехів) НОМЕНКЛАТУРНА ОЛІГАРХІЯ – ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ	214
Лясота А. Є. (Дніпропетровськ) ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ	220
Малиновський В. Я. (Луцьк) ПРОЦЕС ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ З ДОСВІДОМ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	231

Орзіх М. П. (Одеса) МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ДЕСЯТИРИЧЧЯ ДОСЯГНЕНЬ ТА ПРОРАХУНКІВ.....	241
І. М. Панкевич (м. Львів) КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ (СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ)	251
Саламатов В. А. (Київ) ПСИХОЛОГІЧЕСКИЙ РЕСУРС АДМИНИСТРАТИВНОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ И ОПЫТ ЭМПИРИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ	259
Цимбал П. В., Калиновський В. Б. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКО – ГРОМАДСЬКИХ ВЗАЄМВІДНОСИН: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА	274
Чапала Г. В. (Харків) МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ.....	288
Шиманський Ф. В. (Одеса) КОРУПЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	294

Секція 4. Економічні питання.

Анисимова О. Н. (Мариуполь) АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ.....	305
Ломакина Т. А. (Мариуполь) ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕС	316
Мельничук О. А., Мудрак О. В. (Вінниця) ЕТАПИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	323
Рубаник В.Є. (Харків) РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ЧИННИКІВ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	327

Секція 5. Соціальна політика.

Хомра О. У. (Київ) НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: СИТУАЦІЯ, ОЦІНКИ НАСЛІДКІВ, ПЕРСПЕКТИВИ	339
Цумаєва А. С. (Мариуполь) ПЕНСІЙНА РЕФОРМА ЯК СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (Історико-економічний аналіз)	346

Секція 6. Партії та електоральна політика.

Вегеш М. М., Остапець Ю. О. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 1991-2002 рр.....	359
Кралоук П. М. (Острог) РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ІМІДЖЕЛОГІЇ В УКРАЇНІ (1990-2002 рр.)	370
Оксамитна С. М. (Київ) УЯВЛЕННЯ ПРО НАЛЕЖНІСТЬ ДО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ ТА ЙОГО РОЛЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	378

Таким чином ми бачимо, що в сучасній науці викристалізувалось не одне, а принаймні три різних концепти національної ідентичності. Перше, есенціалістське, як не миле воно національне свідомим ідеологам, користується все меншим і меншим успіхом, бо все гірше узгоджується з реаліями пост-індустріального демократичного сьогодення. Друге, модерністське, поняття національної ідентичності ставить наголос на її конструктивно-інструментальному характері. Всі повторюють: так, нації створюють. Всі погоджуються бути «уявленою спільнотою». Але якось губиться при цьому особистість, її свобода та вільний вибір. І, крім того, де ті харизматичні будівничі, котрим можна беззастережно повірити творення своєї нації? Здається, навіть, що з'явився сьогодні в Україні свій Маїцціні, він навряд чи спромігся б струснути нашу глибоку «національну неприємність». І, нарешті, постмодернізм пропонує дещо абстрактне поняття дискурсивної ідентичності, головними рисами якої є змінюваність і темпоральність. Національна ідентичність з цієї точки зору буде не чим іншим, як репрезентацією певного дискурсу, демократичного у тому числі. Але лише постмодерністський підхід до ідентичності бере до уваги і експлікує вектор майбутнього (включаючи й ті ідеали і цінності, які ми прагнемо у себе бачити, досягнути, виховати, зреалізувати). У такий спосіб він відповідає реальній історичній ситуації, коли національна ідентичність не відроджується, а створюється в якісно нових термінах синхронно з процесом демократичного націєтворення. Оскільки ми будемо націю, національну державу саме тут-і-тепер, ми повинні одночасно формувати й репрезентувати у світі сучасну українську ідентичність – не патріархально-архаїчно-фольклорну, а цілком модерну. Виходити в цьому формуванні потрібно з сьогоднішніх та завтрашніх завдань, а не тільки з вчорашніх та позавчорашніх реалій. Це не означає зрікатися свого минулого, це означає – вчитися на його уроках.

Література

1. Батман З. Від пілігрима до туриста, або стисла історія ідентичності// Національна ідентичність. Хрестоматія. Упор. Т.Воропай. – Харків: Крок, 2002.
2. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. – Київ: Либідь, 1999.
3. Націоналізм. Антологія / Упорядники О.Проценко, ВЛісовий. – Київ: Смолоскип, 2000.
4. Гриценко О. «Своя мудрість»: Національні міфології та громадянська релігія в Україні. – Київ, 1998.
5. Hall S. Culture, community, nation // Cultural Studies. – 1993. Volume 7. – №1.
6. Niedermuller P. Politics, Culture and Social Symbolism // Ethnologia Europaea. – 1994. - №24.
7. Краснодембський З. На постмодерністських роздоріжжях культури. – Київ: Основи, 2000.

8. Hall S. Introduction: Who Needs 'Identity' // Question of Cultural Identity. Ed. by Stuart Hall and Paul du Gay. – London, 2000.

9. Hall S. Cultural Identity and Diaspora // Identity (Ed. by J. Rutherford). – London, 1990.

Відомості про автора

Воропай Тетяна Степанівна – доктор філософських наук, професор кафедри етики, естетики і історії культури Національного технічного університету «ХШ», м. Харків

Зан М. П. (Ужгород)

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ ТА ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

В нашій науковій розвідці спробуємо висвітлити перебіг та спрямування етнічних процесів в умовах трансформаційного етапу (1989-1991 рр.) та періоду першого десятиліття української державності (1991-2001 рр.). Якщо перший період характеризується високим рівнем етнополітичної мобілізації суспільства, то другий – етап подолання кризових явищ перехідної доби та становлення нової ідентичності української нації. Зауважимо, що наукова дефініція «етнічні процеси» означає комплекс етнодемографічних, етнополітичних, етносоціальних та етнокультурних змін етнічних спільнот протягом їхнього існування, що проявляється в етнооб'єднавчих або етнорозмежувальних тенденціях. [1] Нижче на основі джерельних даних нами аналізуються кількісні та якісні зміни в житті українців та етнопонаціональних меншин Закарпаття.

1. Етнодемографічні трансформації. Останній Всесоюзний перепис населення 1989 р. зафіксував 1 245 618 чол., що постійно проживали на Закарпатті. З них – 976 769 чол. українців (78, 4%), 155 711 угорців (12,5%), 49 456 росіян (4%), 29 485 румун (2,4%), 12 131 циган (1%), 7 329 словаків (0,6%), 3 470 німців (0,3%), 2 639 євреїв (0,2%), 2 521 білорусів (0,2%). [2]

Підрахунки засвідчують, що вказані етнопонаціональні групи загалом становили 99,6% населення краю. Інші представники національних меншин представляли дисперсні групи, що проживали переважно в містах області. Тому, тези щодо «проживання на території області більше 40 багаточисельних етнічних груп» та «поліетнічне Закарпаття», на наш погляд, є перебільшеннями. Втім, як і в рамках PR-технологій часів соціалістичного творення «радянського народу» та «інтернаціоналізму» (із апіорним переважанням прав

державотворчого етносу – росіян) такі твердження постійно повторюються в наш час [3]. Крім цього, якщо розглянути етнодемографічну картину в розрізі жителів сільської місцевості та міст краю, то диспропорції є показовими. Дослідники О.Лавер і М.Макара справедливо стверджували також, що щодільське населення нашої «багатонаціональної» області на 94,5% складалося 1989 р. з українців та угорців і на 97,8% із українців, угорців та румунів [4]. Перепис населення чітко визначив рівень урбанізації предстанків тих чи інших етнічних спільнот. Найбільш урбанізованими виявились євреї (93,6%), росіяни (87,2%), білоруси (83%), словаки (86%). Менше – цигани (62,2%). Переважно сільськими жителями були румуни (82,3%), угорці (62,3%), українці (61,6%) та німці (55,5%) [5].

Власне, протягом 1989-2001 рр. відбулись значні зміни в етнодемографічній структурі населення краю. Статистичні дані засвідчують, що чисельність наявного населення в Закарпатті зросла. В 2001 р. кількість наявного населення становила 1282 тис. чол. Зросла кількість сільського (737,3 тис. чол. в 1989 р. і 782,9 тис. чол. в 2001 р.) і зменшилась кількість міського населення (515 тис. чол. і 499,1 тис.чол.) [6]. Прикметно також, що статистика фіксує зростання чисельності населення за рахунок сільських жителів. Природний приріст в селах (за винятком 1999 р.) переважав над смертністю [7]. Цей факт є унікальним в умовах української державності протягом останніх років. Адже, рівень народжуваності станом на 1998 р. на Закарпатті був найвищий в Україні (12,2 на 1000 чол.), а смертність – найнижча (10,8 на 1000 чол.). В державі ці цифри становили відповідно: 8,7 та 14,0 на 1000 чол. [8].

Вже станом на 1 січня 1993 р. розрахункові дані Закарпатського обласного управління статистики засвідчили зростання українського населення області (1 004,8 чол.) та національних меншин області. Дані також показували зростання серед групи «інших національностей», що не представляли компактні ареали населення краю [9]. Після 1993 р. статистика не представляла дані етнонаціональної структури області. Тому важливим джерелом зв'язування динаміки етнодемографічних процесів є аналіз міграційної активності населення. Власне, із 1994 р. вона має від'ємний характер. Крім цього, з 1996 р. в області кількість населення залишилась на попередньому рівні. Тобто, міграційне скорочення дорівнювало природному приросту. А в 1998 р. міграційне скорочення (2285 чол.) перевищило природний приріст (1455 чол.). Такі процеси – результат збільшення еміграційного відтоку та зниження природного приросту населення. [10].

До 1994 р. помітним був міграційний приріст населення. В основному із числа мігрантів країн СНД. Якщо 1991 р. з країн далекого зарубіжжя прибуло тільки 967 чол., то з країн СНД – 12152 чол. (тільки з Росії – 3926 чол.). Вибуло тільки – 8939 чол. (в Росію – 2615 чол.). В той час в країни далекого зарубіжжя виїхало 1105 чол. Тобто, із країнами СНД зберігався міграційний приріст, а з державами далекого зарубіжжя вже встановився міграційний відтік населеннями]. В 1992 р. в Російську федерацію вибуло 2417 чол., а з Росії прибуло до області – 4270 чол. Наступного року в Російську федерацію вибу-

до 2025 чол., а прибуло – 2382 чол. Вцілому, в країні СНД виїхало 6542 чол., а прибуло до краю – 7896 чол. В той час, коли з країн далекого зарубіжжя прибуло 290 чол., а вибуло закарпатців – 1204 чол. [12]

Же в 1994 р. міграційний відтік населення через міждержавну міграцію становив 2050 чол. із числа від'ємного сальдо – 2363 чол. Найбільше мігрували в Росію, Німеччину, Угорщину, США, Ізраїль. Тільки безпосередньо в Російську федерацію вибуло 2407 чол., прибуло з Росії – 1392 чол. Тобто, міграційне скорочення становило 1015 чол. Із Німеччиною такий показник становив 258 чол.; Угорщиною – 775 чол.; США – 78 чол.; Ізраїлем – 63 чол. [13]. В 1995 р. міграційний відплив внаслідок міждержавних переміщень населення становив 1636 чол. (загальний показник міграції – 2323 чол.). Від'ємне сальдо міграції з Російською федерацією становило – 675 чол.; з Угорщиною – 569 чол.; з Німеччиною – 252 чол.; із США – 79 чол.; з Ізраїлем – 119 чол.; з Канадою – 20 чол.; з Чехією – 30 чол.; Білорусією – 16 чол. Характерним є те, що росіян в Російську федерацію емігрувало 85,6%, угорців – в Угорщину 85,4%, німців в Німеччину – 86,4%, євреїв в Ізраїль – 79, 7%. Тоді як із 54 румун краю жоден не емігрував до Румунії. Із числа прибулих в 1995 р. до Закарпаття відсоток українців становив 62%, росіян – 23,7%, угорців – 2,6%, румун – 2,4%, словаків – 0,6%. Частка прибулих іммігрантів, що народились безпосередньо в Україні становила 71,2%. [14]

З іншого боку, якщо з країнами Європи та Америки було від'ємне сальдо міграції, то із країнами Азії позитивне. 1995 р. до краю прибуло 244 чол., а вибуло 126 чол. безпосередньо з країн Азії. Тобто, міграційний приріст становив 118 чол. [15].

1997 р. було зафіксовано міграційне скорочення через виїзд у країни далекого зарубіжжя (понад 58%). Найбільше емігрували до Угорщини (457 чол. або 40,5%), Німеччини (347 чол. або 30,8%), Ізраїлю (119 чол. або 10,5%), США – 81 чол. (7,2%). З вибулих емігрантів 96,4% виїхали на постійне місце проживання. Характерним стало зменшення обсягів етнічної міграції, емігрували в основному через економічні причини. Адже, із числа емігрантів до Ізраїлю кількість українців становила 51,3%, до Німеччини: українців – 32,3%, росіян – 2,6%, до Чехії: українців – 83,9%. [16].

В 2000 р. вперше (з 1994 р.) із країнами СНД склалось позитивне сальдо міграції – 95 чол. Першість продовжувала зберігати Росія, на яку припадає 82,3% міграційного обміну з країнами СНД (прибуло 285 чол., вибуло в Росію – 216 чол.). Проте, найбільші втрати дала міграція в країни далекого зарубіжжя (54,6%). До держав далекого зарубіжжя вибуло 1416 чол., з яких 98,9% – громадяни України. Частка тих, що виїхали в Німеччину склала 33,9%, Угорщину – 32,4%, США – 11,1%, Чехію – 9,9%, Ізраїль – 8,9%. Емігранти на 47,1% -українці, угорці (24,8%), німці (18,8%), росіяни (3,4%), євреї (3,4%), словаки (1,8%). Продовжував зберігатись економічний характер еміграції. Серед емігрантів в Чехію 95,7%, Ізраїль 71,2%, Німеччину 44,9%, Угорщину 29% склали недержавотворчі етноси вказаних держав. Високою була частка українців, що емігрували до Чехії – 90,1%, до Ізраїлю – 54,4%, до Німеччини – 36,6%,

Угорщини – 25,3%. [17]. В 2001 р. сальдо міграції склало –2703 чол. Причому, більшість емігрантів – жінки (1467 чол.). [18].

Аналіз динамічних рядів по міграції населення переконливо свідчить, що протягом 90-х рр. в області поживавився еміграційний рух населення як серед українців, так серед росіян, євреїв, німців, інших національних меншин. Тільки серед грузин, вірмен та азербайджанців характерний міграційний приріст (більша кількість іммігрантів, ніж емігрантів) [19]. Серед німців та євреїв еміграція характерна починаючи із 1990 р. і продовжується за весь вказаний період. Вже серед українців вона фіксується із 1994 р., серед росіян та білорусів- починаючи з 1993 р. [20].

Напрямки міграції населення (за кордон; в країни далекого зарубіжжя) засвідчують істотне зростання еміграційних потоків в США, Ізраїль, Німеччину, Угорщину [21]. На нашу думку, наведений матеріал свідчить про «етнічне обличчя» еміграції, за винятком еміграції українців. Тобто, поряд із зростанням еміграційних потоків серед українців (через соціально-економічні причини), проходить процес повернення етнопатриотичних меншин на «історичні батьківщини» (етнічні території, держави із великою кількістю представників того чи іншого етносу). Це чітко засвідчують розрахунки відділу у справах національностей та міграції Закарпатської ОДА щодо еміграції німців та угорців краю до Німеччини та Угорщини. До прикладу, в 2000 р. до Угорщини емігрувало 459 чол., з них – 329 угорців [22].

Етнопатриотичний характер мала еміграція євреїв краю. Наприклад, 1993 р. в Ізраїль вибуло 33 чол., з яких 22 євреї міст краю; в США з числа міського населення краю вибуло 52 чол., з яких – 30 євреїв. В той же час з числа сільського населення області в США вибуло 24 чол., із яких взагалі євреїв не значилось. Це ще раз засвідчує факт переважного міського проживання євреїв. В 1994 р. в Ізраїль вибуло 61 чол. із міст області. З них – 32 євреї. В США із міст області вибуло 74 чол., з них – 33 євреї [23].

2. Етнопатриотичні трансформації. Зміни в етнопатриотичній площині 1989-1991 рр. зводилися до протиборства між національно-демократичною та комуністичною елітами області. Так, перший секретар обкому КПУ Г.Бандровський відзначав, що останнім часом у проєкті програми НРУ за перебудову з'явилося «...немало цілей, які суперечать вимогам перебудови, по суті, проголошуються ідеї національного відмежування, спостерігаються наміри стати структурою, опозиційною до КПРС» [24]. Наростання хвилі демократизації викликало спротив з боку комуністичної влади.

23 вересня 1989 р. в Закарпатський обком КПУ надійшов лист «Про план практичних дій відділів обкому партії у зв'язку з установчим з'їздом Народного Руху України за перебудову», де було зафіксовано 12 пунктів протидії осередкам НРУ. В одному з них рекомендувалось направити для виступів у містах і районах, трудових колективах області «інформаційно-пропагандистські групи обкому партії...озброївши необхідною інформацією». У виступах потрібно було звертати максимальну увагу на забезпечення «витриманого тону виступів» і «недопущення голосливих звинувачень». На обласному

ТБ рекомендувалось організувати спеціальні передачі, «в яких викривалися б політичні цілі лідерів НРУ, обличчя окремих делегатів НРУ і гих сил, які вони представляють». [25].

На хвилі демократизації виникли громадські, національно-культурні організації. 24-25 березня 1990 р. у м.Хусті відбулось засідання сесії великої ради НРУ за перебудову, де чітко проявлялись «прямі нападки на КПРС». На мітингові в м.Хусті до річниці Карпатської України «основним змістом виступів були заклики до виходу із складу СРСР». Зокрема, М.Джанда заявив, що скоро «ми скинемо цей символ колоніальної держави». Характерними стали заклики «Геть Комуністичну імперію – Радянський Союз», «Партія – це злочинна організація», «Ми добили коричневу чуму в Берліні, доб'ємо червону заразу в Москві» і т.д. [26].

Тільки в 1990 р. в області відбулось більше 40 мітингів. Особливо активними організаторами таких акцій виступали осередки НРУ у містах краю. В документі «Про деякі тенденції розвитку політичної ситуації в області» відзначалось про фактичну політизацію культурно-освітніх товариств («Просвіта», «Зелений світ», товариство угорської культури Закарпаття, соціально-культурне товариство румунів імені Дж.Коншбука, товариство русинів, «Гуцульщина»). Крім цього занепокоєння викликало те, що орган обкому комсомолу «Молодь Закарпаття» (редактор В.Горват) і газета УжДУ «Ужгородський університет» (редактор С.Пойда) стали «практично ... пропагандистами ідей «Руху» та інших самодільних формувань». Тому, бюро обкому комсомолу і парткому УжДУ рекомендувалось дати оцінку редакторам цих видань (В.Горвату і С.Пойді) за «необ'єктивне, тенденційне відображення громадсько-політичної ситуації в області» [27].

В м.Мукачеві 16 вересня та м.Хусті 1 вересня 1989 р. і 21 січня 1990 р. відбувались мітинги. В Мукачеві на мітингові зібралось більше 1,5 тис. чол. Виступаючі заюликали присутніх всіляко протестувати проти будівництва Пістрялівської РЛС. А 21 січня 1990 р. в м.Хусті відбувся мітинг присвячений знаменному дню в історії краю 21 січня 1919 р. (Хустський з'їзд). На мітингові було присутньо більше 500 чол. Доповідачі акцентували увагу на історичній значимості Хустського з'їзду 1919 р., де проголошувалась декларація єднання країн із Соборною Україною [28].

Враховуючи таку ситуацію, обком КПУ рішуче рекомендував «відзначити річницю встановлення Радянської влади в Угорщині і Закарпатті (1919 р.)». З іншого боку, констатовалось: «Вжити заходи по упередженню дій Руху в своїх пропагандистських цілях по підготовці до відзначення 14 березня 1990 року річниці проголошення А.Волошиним «самостійної» Карпатської України, зокрема підготувати публікацію відповідних матеріалів в обласних та районних газетах, виступи лекторів товариства «Знання», вчених» [29]. Потрібна була ідея, яка б об'єднала антидемократичні сили, що втрачали контроль над політичною ситуацією в області.

Такий розклад сил зумовив вихід на етнополітичну арену відродженого русинського руху. 17 лютого 1990 р. в Ужгороді було скликано установ-

чу конференцію, на яку прибуло 324 делегати і 87 запрошених. На цій конференції учасниками одногосно було вирішено створити обласне культурно-освітнє Товариство карпатських русинів і прийняти Статут організації [30]. Якщо в першому документі товариства відзначалось тільки про окремність русинів як самодостатнього етносу, то вже другий програмний документ від 29 вересня 1990 р. («Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки») претендував на політичні цілі.[31]. Така лінія узгоджувалась із діями обласної компартійної еліти. Розпочався тривалий процес домагання автономії області.

В умовах становлення України – це було наслідком зовнішньополітичних амбіцій іноземних держав у поєднанні із партікулярними інтересами еліти, що втрачала свій вплив. Особливо пожвавились події після провалу московського путчу в серпні 1991 р. та проголошення незалежності України. Події кінця вересня та початку жовтня 1991 р. в м.Ужгороді мали виражений характер протистояння українських патріотичних та неокомуністичних автономістичних таборів. Біля стін будинку Народної Ради лунали вимоги голдууючих щодо розпуску обласної Ради народних депутатів [32].

Однак, робота сесії обиради 2 жовтня 1991 р. закінчилась прийняттям рішення «Про статус Закарпаття в складі незалежної України». В цьому документі відзначалось про створення комісії із 38 чол. по вивченню питання про статус Закарпаття. Вказувалось на опублікування комісією обґрунтування статусу області в пресі до 30 грудня; рекомендувалось винести питання про статус області на обласний референдум [33]. Обласна преса публікувала матеріали про майбутнє автономного Закарпаття, обговорювались різні проекти. Кількісно почали зростати товариства русинського та автономістського спрямувань (Товариство православних Закарпаття імені Кирила і Мефодія, Асоціація неірадикальних демократів та Демократична ліга національностей Закарпаття). В обласній Раді була повна підтримка автономії краю. На 5 засіданні сесії 31 жовтня було прийнято рішення «Про проведення обласного референдуму» [34].

Ситуація змінилась із першою президентською виборчою кампанією в Україні. На VIII позачерговій сесії 20 листопада 1991 р. дискутувалось, власне, формулювання статусу Закарпаття в тексті бюлетня для голосування. Депутат І.Грицак запропонував змінити слово «автономія» на «самоврядна адміністративна територія», як і було запропоновано на зустрічі із кандидатом у Президенти Л.Кравчуком [35]. Результати референдуму 1 грудня 1991 р. показали підтримку населенням краю незалежності України (90,13%) та ідеї самоврядності (78%).

Після цих подій з боку обласної владної еліти розпочалась активна «процедура» домагання ширших сфер політико-економічного впливу в рамках автономістських прагнень. Рішення щодо проекту Закону України «Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття» було прийняте обласною Радою 6 березня 1992 р. У зверненні обласної Ради народних

депутатів до Верховної Ради вказувалось, що 24 січня 1992 р. обласна Рада затвердила підсумки референдуму. В проекті Закону України, зокрема в ст.4. «Адміністративно-територіальний устрій» вказувалось, що в місцях компактного проживання національних груп за волевиявленням громадян можуть бути утворені відповідні національні адміністративно-територіальні одиниці. Ст.5 і 6 декларували використання поряд із державною мовою мов національних груп населення краю та використання поряд із державною регіональної символіки [36]. Однак, такі декларації не були втілені в практику суспільного життя.

З березня 1992 р. почала діяти Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). До її складу входили обласні осередки НРУ, УРП, ДемПУ, обласна організація товариства української мови «Просвіта», крайова «Просвіта», товариство політ'язнів і репресованих та спілка майстрів народного мистецтва Закарпаття та інші. 14 травня 1992 р. УНРЗ на сторінках газети «Карпатська Україна» було опубліковано звернення до ВРУ, Президента і Представника Президента у Закарпатській області. У зверненні діяльність обласної Ради розцінювалась антиукраїнською, політичне русинство пов'язувалось із партноменклатурними інтригами. Пропонувалось вжити заходів щодо припинення антидержавної діяльності Товариства підкарпатських русинів, Асоціації нерадикальних демократів, Пудкарпатської республіканської партії. Документ був підписаний лідерами 15 організацій демократичного спрямування [37].

Однак, обласна Рада 22 липня прийняла власне рішення. Влада визнала звернення «таким, що суперечить дійсності». А в окремій заяві облради говорилося про безпідставність звинувачень депутатів у нагнітанні антиукраїнської кампанії. Це повністю узгоджувалось із репліками І.Турянці, який говорив про «націонал-шовіністичну» газету «Карпатська Україна» і однозначно твердив, що «...ми не є українці» [38].

Одночасно проект Закону «Про спеціальну самоврядну адміністративну територію» так і залишався проектом. 20 екземплярів проекту було залишено у постійній комісії з питань законодавства і законності, однак, відповіді не було. На засіданні конституційної комісії ВРУ був присутній М.Волощук, який піднімав питання про необхідність врахування в проекті майбутньої Конституції пропозицій обласної Ради та обіцянки, яку давав Л.Кравчук в листопаді 1991 р. Пігання обговорювалось також у депутатських комісіях [39].

Поряд із цими подіями 15 травня 1993 р. в м.Мукачеві було проголошено «Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі» на чолі з І.Турянцею, до якого ввійшли і громадяни Словаччини та Угорщини. Самопроголошений уряд розпочав кампанію дискредитації української державності, привернення уваги громадкості до становища русинів на Закарпатті, визнання нечинності радянсько-чехословацького договору 1945 р. Обласна влада опинилась перед фактом і задля відмежування від свого «дітища» – політичного русинства спробувала дистанціюватись від нього. Однак, це була тільки декларація. Лі-

дери русинства надалі продовжували виступати на сесіях облради, продовжувалась їх підтримка. Депутат М.Волощук також зауважував, що «якщо б ми доводили до кінця референдум Закарпаття, ми б мали набагато більше» [40]. В день сесії обласної Ради народних депутатів 31 травня 1993 р. на пл. Народний відбувався мітинг-пікет представників УРП, християн-вірників, репресованих, громадян м.Ужгорода. Пікетуючі засуджували дії облради та сепаратистського «тимчасового уряду», вимагали його оцінки депутатами. Також учасники мітингу вказували про недопущення будь-яких антиконституційних «з'їздів Рад усіх рівнів» [41]. 5 жовтня 1993 р. голова облради Д.Дорчинець опублікував розпорядження про скликання 29 жовтня 1993 р. сесії обласної Ради для проголошення самоврядності. Однак, через спротив демократичних організацій та обговорення у ВРУ питання вільної економічної зони «Закарпаття» сесія так і не була скликана [42].

Наростання незадоволення дільністю Президента та ВРУ, проведення дострокових виборів до ВРУ, обрання Президентом Л.Кучми у 1994 р. де-що загальмували пристрасті довкола домагання самоврядності. Восени 1994 р. окремими депутатами, прихильниками політичного русинства, ініціювалось питання проголошення області Підкарпатською автономною республікою та в її складі Берегівського національно-культурного округу. Однак, воно було відкинуто більшістю депутатів облради [43]. Питання автономії зникло із порядку денного владних структур, залишаючись атавізмом соціально-політичної активності нечисельних русинських товариств краю.

Натомість в 1996 р. розголосу набула акція з приводу встановлення пам'ятного знаку на Веретському перепалі. Ця «проблема» вилилась у погіршення відносин між українськими та угорськими громадськими об'єднаннями краю. Зокрема, лідери УНРЗ та обласного осередку КУН активно виступали проти «історичної агресії» сусідньої держави Угорщини [44]. Питання постійно фігурувало у домаганнях угорської сторони в рамках діяльності змішаної українсько-угорської комісії з питань прав національних меншин [45]. Крім цього в засобах масової інформації протягом 2000-2001 рр. розголосу набула ідея створення Притисянського району, що була висловлена депутатом М.Ковачем у листі до Президента Л.Кучми 25 січня 2000 р. Поширення ідеї цього віртуального району активно підтримувалось Угорщиною, зокрема головою партії «Фідес» Л.Ковером [46].

3. Етнокультурні трансформації. На наше глибоке переконання, найбільших успіхів розвиток демократичних цінностей досяг в царині етнокультурних пріоритетів українців та, особливо, національних меншин краю. Зупинимось на характеристичі найбільш істотних явищ та процесів етнокультурного ренесансу етнічних спільнот.

В 1989 р. в області функціонувало 563 українські, 53 угорських, 14 російських, 10 молдавських та 48 загальноосвітніх шкіл з 2-3 мовами навчання. В документах облявиконкому вказувалось, що це «... в основному відповідає потребам населення» [47]. Не погоджуємось із таким твердженням, хоча б через шпучність нав'язування румунам краю молдавського правопису; не було

також жодної школи із словацькою, циганською чи німецькою мовами. Вже 1992 р. молдавська мова була змінена румунською, відкрито клас із словацькою мовою навчання, групи в ПТУ із угорською мовою навчання, в 3 школах області вивчалась німецька мова з 1 класу як рідна [48]. З кожним роком вдосконалювалась структура національної освіти. На 2001 р. вже функціонувало 580 шкіл з українською, 3 з російською, 68 з угорською, 11 з румунською мовами навчання та 46 шкіл з 2-3 мовами [49].

Активно розвивається словацькомовна освіта. Із 1991 р. запроваджувалось факультативне вивчення словацької мови у населених пунктах компактного проживання словаків, ужгородській школі №7 та ліцеї. В 1994 р. при філологічному факультеті УжДУ створено словацьке відділення. Згодом воно трансформовано у кафедру словацької філології УжНУ. В 1992 р. в с.Сторожниця Ужгородського району вперше в Україні відкрито клас із словацькою мовою навчання. У 1997 р. відкрито перший клас із словацькою мовою навчання на базі ужгородської ЗОШ №2. Створено чотирирічний цикл початкової освіти із словацькою мовою навчання [50].

В 2001 р. діяло 7 недільних шкіл з циганською, єврейською, вірменською та польською мовами навчання. В школах навчаються як дорослі, так діти. Із 500 дошкільних закладів виховання в 64 ведеться угорською, в 9 українсько-угорською, в 1 – російською, по 1 – російсько-угорською та українсько-німецькою. Угорські відділення працюють в УжНУ (також – російське, словацьке, румунське, німецьке) та Мукачівському педагогічному училищі. А з 1996 р. в м.Берегово функціонує Закарпатський угорський педінститут [51].

За період першого десятиліття української державності традицією стали щорічні свята та фестивалі угорців, словаків, росіян, євреїв, румун, німців, циган, вірмен. Ці свята відвідують поважні гості із держав, де названі спільноти є державотворчими етносами (Словаччина, Угорщина, Німеччина та ін.). В м.Мукачеві діє єдиний в західному регіоні України російський драматичний театр, а м.Берегово угорський драмтеатр [52]. Із жовтня 1999 р. у м.Ужгороді діє єдиний в Україні Центр культур національних меншин. Головний напрям його діяльності – координація спільних зусиль понад 40 обласних національно-культурних товариств; проведення семінарів-практикумів із керівниками недільних шкіл краю [53].

Відзначимо також, що 1989 р. в області нараховувалось 449 релігійних громад РПЦ (українці, росіяни, румуни), 52 громади РКЦ, 88 громад реформатської церкви (угорці, словаки, німці), 4 громади іудеїв (євреї). Ситуація змінилась кардинально. В 2001 р. відроджена українська ГКЦ мала 316 громад, УПЦ – 560 громад, РКЦ – 97, реформатська церква – 108 (переважно угорці), 10 громад іудеїв 4 спрямувань. Чисельними стали громади неопростестантського спрямування, поширення набули релігійна організація Свідків Єгови серед румун краю та церква Живого Бога серед циган, організації ЄХБ та ХВЕ серед українців області [54].

Принагідно відзначимо, що на мовах національних меншин виходить 13 газет, 4 журнали (угорською, російською, румунською, словацькою

мовами). Виходить єдина в Україні газета ромською мовою «Романі Яг». В обласних газетах «Новини Закарпаття», «Соціал-демократ» періодично виходять сторінки національно-культурних товариств. В 2001 р. в області велись телепередачі угорською (6 год. на місяць), румунською (4,8 год.), німецькою (1,5 год.), словацькою (2 год.); також радіопередачі угорською (22,5 год. на місяць), румунською (8,6 год.), словацькою (1,6 год.) мовами [55]. Ці показники з кожним роком збільшуються.

4. Етнічна самоідентифікація українців Закарпаття [56] Наші польові етнографічні студії серед числа осіб 30-40 років засвідчили виразну українську етнідентичність. Опитані твердять наступне: «Цигани, наприклад, називають нас руснаками, напевне, протиставляючи себе іншому народові. Проте, в останній час все більше вживається термін українці» (Жабур Володимир, 1960 р.н., с.Дунковиця Іршавського р-ну). Респонденти відзначають про фактор державності у становленні української ідентичності: «Українців представники національних меншин називають українцями через належність Закарпаття до України» (Повідайчик Василь, 1971 р.н., с.Лазі Воловецького р-ну).

Цікавими виявились відповіді на запитання, чи роблять люди суттєву різницю між закарпатцями та українцями сусідніх областей. Так, окремі опитані різницю вбачають через особливості історичної долі Закарпаття, перебування під іноземним гнітом (Пайда Юрій, 1971 р.н., с. Станово Мукачівського р-ну). В окремих випадках респонденти зосереджували увагу на кращих (в економічному плані) умовах життя жителів інших областей або різницю у діалектах. Інші відзначали про відсутність будь-якої різниці: «Суттєвої різниці немає» (Керечанин Марія, 1962 р.н., с.Олешник Виноградівського р-ну; Лешанчик Ганна, 1963 р.н., с.Стужиця Великоберезнянського р-ну).

Респонденти 50-60 років визначають українську етнічність, однак поєднують її із етнонімом «русин»: «Мої батько і мати- українці, то і я українка, а по нашому русинка» (Копиці Марія, 1946 р.н., с.Дунковиця Іршавського р-ну). Опитані відзначають трансформацію етнонімів: «Зараз нас називають українцями. В давнину були поширені назви «руснак», «русин». (Зубаль Іван, 1948 р.н., с.Лазі Воловецького р-ну). Той же опитаний відзначив, що суттєвої різниці між українцями сусідніх областей немає, «бо з приходом радянської влади, всі вважали, що є українцями, живуть в одній державі». Респонденти відзначали, що якась різниця наявна через неодинакову історичну долю різних регіонів (Тороній Михайло, 1941 р.н., с.Станово Мукачівського р-ну). «Закарпатські українці мають мішану мову, тому часто нас не признають чистими українцями» (Дудаш Ганна, 1939 р.н., с.Данилово Хустського р-ну). «По-нашому» тепер означає «по-українськи», раніше, «по-русинськи», «по-руськи», але не по-російськи» (Гвоздь Михайло, 1955 р.н., с.Олешник Виноградівського р-ну). Тобто, мова спілкування визначається як діалектна українська мова. «Наша мова – українська із запозиченнями від інших мов» (Свистак Юрій, 1945 р.н., с.Тур'я-Ремета Перечинського р-ну). Опитані відзначають також, що найкраще сприймають українську мову.

Опитані (старші 70-ти років) в переважній більшості вказують на русинську етнідентичність. Хоча пояснюють цей факт доволі оригінальними способами – «...бо тоді ми були в складі Росії» (Голянич Ганна, 1922 р.н., с.Тіпшів Воловецького р-ну). «Так нас називали через руську мову. Тоді її ще не було визнано як українську» (Свистак Юрій, 1911 р.н., с.Тур'я-Ремета Перечинського р-ну). Щодо протиставлення, то «...інколи протиставляють, але не тому, що ми не українці, а в тому, що особлива мова, інакші звичай» (Кенез Марія, 1923 р.н., с.Дунковиця Іршавського р-ну).

В березні-травні 2001 р. ми провели також етносоціологічне обстеження. Респонденти – 315 чол. (представники молодого покоління краю, студенти 4 факультетів Ужгородського національного університету). Результати свідчать, що більшість опитаних ідентифікують себе із рідним етносом через традиційні «маркери етнічності»: мову, традиційну культуру, історію; другорядну роль у етноідентифікації молоді відіграє релігія, етнічний характер, поведінка. По-друге, дослідження показало роль інтегруючого фактора етнічної ендогамії у етноідентифікації, хоча наявні і випадки різного етнічного походження батьків опитаних. У випадках іншої національності одного із батьків опитані переважно ідентифікують себе із державотворчим етносом (українцями).

Поступово відбувається подолання явищ етнічної маргінальності, що проявляється у низькому числі підтримки політичного русинства серед молоді, поширенні функціонування української мови в процесі навчання у вищому навчальному закладі серед українців та представників національних меншин. Стереотипні показники ставлення молоді до міжетнічних шлюбів різнопланові: від виключного позитивного ставлення (більшість) до їх заперечення (насамперед, із представниками циганського етносу); роль етнічного походження при виборі друзів поціновується респондентами як несуттєва. Більшість опитаних відзначають, що Закарпаття є українською етнічною територією, де компактно проживають національні меншини. Це засвідчує безперспективність догмою політичного русинства заперечити об'єктивний процес етногенезу українського етносу, його мозаїчних складових.

Отже, вищенаведений фактичний матеріал дає підстави твердити наступне: існує паритет етнонаціонального обличчя та соціально-економічних мотивацій еміграційних потоків населення краю. З іншого боку, статистика фіксує імміграційний приріст з числа українців з країн СНД, інших регіонів України. Еміграція українців має переважно трудовий характер. Відповідно, маємо підстави твердити, що результати Всеукраїнського перепису 2001 р. засвідчать зменшення числа угорців, росіян, німців, євреїв краю та збільшення українців області в абсолютних числах та у відсотковому відношенні; проблема політичного русинства в умовах української державності продовжувала за інерцією домагань неокомуністичної еліти знаходитись в центрі етнополітичної арени краю. Однак, починаючи із другої половини 90-х рр. фактично виявилась нежиттєздатність цієї ідеї. Протирічливими були українсько-угорські стосунки через встановлення символічного пам'ят-

ного знаку угорців на українській території (Верещький перевал); процес демократизації найбільш повно відобразився на етнокультурній складовій етнічних процесів на Закарпатті. Поступово формується вдосконалена система рідномовної освіти, чисельні національно-культурні товариства стали генераторами етнокультурного ренесансу. Засоби масової інформації висвітлюють соціально-культурне життя національних меншин. Єдиний в Україні Центр культур національних меншин із 1999 р. проводить роботу по координації загального процесу етнокультурного відродження; за роки становлення української державності на теренах Закарпаття поступово формується нове покоління українців, представників етнонаціональних меншин. Вони продукує нову систему етнокультурних цінностей власної етнічної та національної культури. Фактор незалежності України, таким чином, є системоутворюючим чинником подібного *modus vivendi*.

Література

1. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1994. – С.89; Тиводар М.П. Етнологія: Навчальний посібник для студентів історичного факультету. – Ужгород: Патент, 1998. – С.82; Хомич Л.В. О содержании понятия «этнические процессы» // Сов. этнография. – 1969. – №5. – С.79-87.
2. Распределение населения по национальности и родному языку. Закарпатская область. Городское и сельское население. Оба пола. Абсолютные данные. На 4 листах // Дело №4. Распределение населения по национальности и родному языку по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. по Закарпатской области и по районам. Таблица 9 С. На 298 листах.
3. Закарпаття у цифрах у 1994 році... – С.15-16.
4. Лавер О.Г., Макара М.П. Зміни демографічної та етнічної структури сучасного Закарпаття // Carpathica-Карпатика. Випуск 2. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород: Патент, 1993. – С.244-245.
5. Статистичні дані // Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті». – Ужгород: Патент, 1997. – С.216
6. Динаміка чисельності наявного населення області.
7. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Народжуваність, смертність та природний приріст, скорочення (-) населення; Закарпаття '2000. Статистичний щорічник. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2001. – С.303.
8. Жиленко Р.В. Демографічна ситуація на Закарпатті // Соціум. – 1999. – №4. – С.3.
9. Народне господарство Закарпатської області в 1992 році. Статистичний збірник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1993. – С.54.
10. Закарпаття у цифрах у 1994 році. Статистичний збірник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1995. – С.14; Населення Закарпатської

- області. Демографічний щорічник – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1996. – С.58-59; Статистичний щорічник Закарпатської області за 1996 рік. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1997. – С.37; Закарпатська область (статистичний щорічник). 1997. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1998. – С.34; Статистичний щорічник Закарпаття. 1998. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 1999. – С.24; Закарпаття 1999. Статистичний щорічник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – С.257; Закарпаття ' 2000. Статистичний щорічник. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2001. – С.312.
11. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. Таблиця №1. Міграція населення Закарпатської області (1991 рік).
12. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. Міграція населення Закарпатської області (1992-1993 роки)
13. Закарпаття у цифрах у 1994 році... – С.15-16.
14. Поточний архів відділу у справах національностей... Довідка про міграційну ситуацію в 1995 році; Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації (Далі – Відомчий архів Закарпатської ОДА), Ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.23. Канцелярія, спр. Том І. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 03 січня 1996-21 березня 1996 року. На 111 аркушах. – арк. 25.
15. Поточний архів відділу у справах національностей... Міждержавна міграція в Закарпатській області (1995 рік)
16. Поточний архів відділу у справах національностей.. Про стан і тенденції міграційних процесів в області в 1997 році
17. Поточний архів відділу у справах національностей... Про стан міграційних процесів в Закарпатській області в 2000 році.
18. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл мігрантів за статтю та національністю. Закарпатська область. 2001 рік
19. Динамічні ряди по міграції населення. Відділ демографічної статистики Закарпатського обласного управління статистики. – С.51.
20. Лавер О., Макара М. Свої «чужі» і чужі «свої» // Карпатський край. – 1996. – №1-4. – С.8; Відомчий архів Закарпатської ОДА, Ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.23. Канцелярія, спр. Листування з міністерствами, відомствами України про розвиток відповідних галузей. 12 січня 1995-27 лютого 1995 року. На 58 аркушах. – арк.48-49; Там само. – спр. Том І. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 03 січня 1996-21 березня 1996 року. На 111 аркушах. – арк.32.
21. Динамічні ряди... – С.37.
22. Поточний архів відділу у справах національностей... Міграція німців Закарпаття. Еміграція угорців з Закарпаття.
23. Закарпатське обласне управління статистики. м.Ужгород. Відділ демографічної статистики та праці. Справа №04-36. Том №1. Зведені звіти по меха-

- нічному руху населення. Міграція за 1993 рік. Січень 1993 – грудень 1993 рік. На 125 арк. – арк.12-13; Зведені звіти по механічному руху населення. Міграція за 1994 рік. Січень 1993 – грудень 1994 рік. На 138 арк. – арк.5-6.
24. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов, спр.4, арк. 18.
25. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов.- спр.29, арк.65.
26. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов. – оп.34. Дела отделов, спр.9, арк.7.
27. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов, спр.70, арк.9-12.
28. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов, спр.88, арк.9.
29. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов, спр.88, арк. 10.
30. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14. Діловодство, спр. Рішення від 20.02.90 №39 «Про реєстрацію Статуту обласного культурно-освітнього Товариства карпатських русинів», арк. 112-115/
31. Майборода О. «Політичне русинство.» Закарпатська версія периферійного націоналізму. – К: НаУКМА, 1999. – С.10.
32. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14. Діловодство, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (Друге засідання) від 1 жовтня 1991 року. На 141 аркуші, арк.Н.
33. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195/ спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання (Третє засідання) від 2 жовтня 1991 року та рішення, прийняті сесією. На 88 аркушах, арк.61-64.
34. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195/ спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (П'яте засідання) від 31 жовтня 1991 року. На 357 аркушах, арк. 83-84.
35. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195/ спр. VIII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією від 20 листопада 1991 року. На 13 аркушах, арк.13.
36. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. спр. IX сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 6 березня 1992 року. На 345 аркушах, арк.176.
37. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. спр. X сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 22 липня 1992 року. На 230 аркушах, арк.41
38. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. спр. X сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 22 липня 1992 року. На 230 аркушах, арк.88, 128-130.

39. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. спр. X сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Перше засідання від 29 квітня 1992 року. На 123 аркушах, арк. 131-135
40. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. спр. XII сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 31 травня 1993 року. На 260 аркушах, арк.53-54, 57-58.
41. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. спр. XII сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Друге засідання від 31 травня 1993 року. На 260 аркушах, арк. 249.
42. Бал ега Ю. Політичне русинство і будівництво української держави // Українські проблеми. – 1994. – №2. – С.72.
43. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14. Діловодство, спр. I сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXII скликання. Четверте засідання від 29 листопада 1994 року. На 290 аркушах, арк. 6-8.
44. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. оп.23. Канцелярія, спр. Том III. Листування з Кабінетом Міністрів України. 14 травня 1996 – 08 липня 1996 року. На 157 аркушах, арк. 130-131
45. Поточний архів відділу у справах національностей... Інформація про міжетнічні відносини, забезпечення прав національних меншин, етномовну та міграційну ситуацію області (дані за 2000 та 2001 роки).
46. Мишанич О. Ще раз про Верецький перевал, «Притисянський район» й угорські інтереси в Закарпатті // Інформаційний листок. – 2000. – квітень-червень. – Число 50. – С.3
47. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.23. Канцелярія, спр. Інформації про виконання постанов та розпорядження Ради Міністрів УРСР та Президії Ради УРСР. 06 січня – 22 грудня 1989 року. На 112 аркушах, арк.96.
48. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195, оп.23. спр. Том II (останній). Листування з Верховною Радою, Адміністрацією Президента України. 03 вересня 1992 – 11 січня 1993 року. На 150 аркушах, арк. 12-13.
49. Дані управління освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації.
50. Гайніш Й.Й. Про стан і перспективи розвитку словацької національної освіти на Закарпатті // Кордони єднання. Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському євро регіоні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Кордони єднання» 19-21 квітня 2001 року. Ужгород, Україна - Ужгород: Карпати, 2001.- С.60.
51. Дані відділу у справах національностей...
52. Дані управління культури Закарпатської облдержадміністрації.
53. Поточний архів Центру культур національних меншин Закарпаття. Лист від 28.11. 2001 р. №30 уповноваженому ВРУ з прав людини п.Карпачовій Н.І. «Про Центр культур національних меншин Закарпаття».
54. АЗО, ф.1. Закарпатский обком Компартии Украины, оп.33. Дела отделов, спр.12, арк.52; Поточний архів відділу у справах релігій Закарпатської об-

ддержадміністрації. Дані про кількість релігійних організацій, що діють у Закарпатській області станом на 01.01. 2002

55. Закарпаття – багатонаціональний край. – Ужгород: Відділ у справах національностей та міграції облдержадміністрації, 2001. – С.3.

56. Дослідження проводилось за запитальником та анкетною вибіркою: Запитальники та анкети до вивчення сучасних етнічних процесів / Підготував М.П. Зан. – Ужгород: Вид-во Ужгород, у-ту, 2001. –С.8-11, 21-24.

Відомості про автора

Зан Михайло Петрович – аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Куц Ю. О. (Харків)

НЕДЕМОКРАТИЧНІСТЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЮ СФЕРОЮ ЯК ОДНА З ПРИЧИН РОЗПАДУ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОГО РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Час, що нас віддаляє від тієї доби, коли розпався Радянський Союз, засвідчує, що головний недолік політичної системи того часу полягав у тому, що вона виявилася неспроможною адекватно реагувати на процеси, які відбувалися в суспільстві, ефективно керувати ними й забезпечувати його прогрес. Однак, в умовах загальної системної кризи суспільства, зuboжіння населення України прихильники відновлення Радянського Союзу, сподіваючись на забудьованість людей, посилено ідеалізують етнополітичне становище колишнього СРСР. Глибинні витoki складних процесів руйнації країни Рад, зокрема, етнополітичні, чомусь залишаються поза увагою деяких дослідників.

Розпався Радянський Союз, який своїм відхиленням від об'єктивного процесу розвитку людства в управлінських потугах спробував прискорити хід історії та побудувати справедливе не тільки безкласове, але й безнаціональне суспільство. Цьому завданню була підпорядкована й національна політика КПРС як складова марксистської концепції побудови «світлого майбутнього людства». Національне питання, яке стояло в центрі управлінських задач, на початку 80-х років, не витримавши випробування часом, сприяло тому, що радянська тоталітарна система опинилася у стані глибокої та всебічної кризи суспільства. «Кожна тенденція соціалістичного правління, – писав у свій час В.Черчіль, – спрямована на централізацію влади. Вона внутріш-

не притаманна їхньому розумінню державного управління» [1, 546]. Горбачовська перебудова, яка ставила своїм завданням вивільнити країну від «чужих соціалізму деформацій», не дала очікуваних результатів. Реформістське керівництво спробувало спершу вирішити питання соціальне-економічного розвитку та демократизації країни, а вже потім шляхом косметичного ремонту оновити федерацію СРСР у межах єдиної держави.

Відомо, що одним із головних чинників нежиттєздатності радянської багатонаціональної імперії і було національне питання. Однак, офіційна думка стосовно цієї проблеми в СРСР була недвозначною: воно вирішене повністю і остаточно, керуючись цією стратегічною настановою, управлінські структури вважали, що лишилися, ніби, тільки незначні моменти у справі поліпшення міжнаціональних стосунків. І якщо раніше на порядку денному стояло питання щодо «розквіту соціалістичної нації», то в міру заглиблення у «розвинутий соціалізм» головним стало зближення і злиття націй – у «єдиному радянському народі». Теорія поєднувалася з практикою жорсткої централізації в управлінні, тотальної русифікації неросійського населення, руйнації укладу і способу національного життя та послабленням ролі національно-державних структур.

На сьогодні важливо усвідомити неминучість краху недемократичної системи управління багатонаціональною країною створеної більшовиками й дати правдиве бачення трагедії багатонаціональної тоталітарної держави. Більшовикам вдалося досягти влади в Росії тому, що людей різних національностей приваблювали їх популістські гасла «Геть експлуататорів», «Фабрики – робітникам, землю – селянам», «Мир – народам», «Братерство, рівність, свобода людей всіх народів» та ін., було проголошено необмежене право націй на самовизначення аж до відокремлення від Росії й утворення власної незалежної держави. Та в більшості народів колишньої царської імперії не було тоді об'єктивної можливості реалізувати це деклароване право. У деяких національних околицях спроби скористатися національною свободою були придушені військовою силою більшовиків. Сподівання народів на справедливе соціалістичне спільне життя народів дало можливість подолати сепаратистські тенденції, зберегти державну цілісність на території Російської імперії, але дії об'єктивних законів вільного національного розвитку можна лише пригальмувати на певний час, проте скасувати не можна. Шукати ж першопричину історично закономірного переходу націй до повної самостійності, їх добровільної інтеграції в демократичні співтовариства в інтригах ізоляціоністського курсу націоналістів, сепаратистів або націократичної політичної еліти – означає займатися самообманом.

Національні відносини, які склалися в колишньому Радянському Союзі, пройшли декілька етапів, управлінські задачі яких мали свої особливості.

Перший етап. Руйнація Російської імперії в 1917 році й утворення на її уламках національних держав та автономій різних модифікацій, їх примусове приєднання до більшовицької Росії. Об'єднання новоутворених на-